

KORXONADA AUDITORLIK TEKSHIRUVI O'TKAZISHNING TASHKILIY ASOSLARI

Farxodova Xolbuvi Ulug'bek qizi

DTPI Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti Buxgalteriya

hisobi va Audit yo'nalishi 4-bosqich talabasi

xolbuvi@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada auditorlik tekshiruvini o'tkazishda buxgalteriya hisobotlarining to'g'riligi va ishonchligini tekshirish orqali korporativ boshqaruvni yaxshilash, shaffoflikni ta'minlash, tashkiliy jarayonlar qay tarzda olib borilishi, uning haqqoniyligi, xato va kamchiliklarini o'rganib baholash, turli xildagi firibgarliklarni oldini olish va huquqiy asoslari yuzasidan taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: American Accounting Association, ACCA, AICPA, IA, davlat reyestri, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Абстрактный

Целью написания данной научной статьи является улучшение корпоративного управления, обеспечение прозрачности, оценка того, как осуществляются организационные процессы, их справедливость, ошибки и недостатки, предотвращение различных видов мошенничества, а также ознакомление с правовой базой путем проверки точности и надежности бухгалтерской отчетности в ходе аудита.

Ключевые слова: Американская ассоциация бухгалтеров, ACCA, AICPA, IA, Государственный реестр, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Abstract

The purpose of writing this scientific article is to improve corporate governance by checking the accuracy and reliability of accounting reports during an audit, ensure

transparency, assess how organizational processes are carried out, their fairness, errors and shortcomings, prevent various types of fraud, and familiarize yourself with the legal framework.

Keywords: American Accounting Association, ACCA, AICPA, IIA, State Register, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Kirish

Bugungi kunda Jahon iqtisodiyotining barqarorligi hamda izchil taraqqiy etishini ta'minlashda mustaqil va xolis auditorlik faoliyatining o'rni sezilarli darajada ortib bormoqda. So'nggi yillarda dunyo mamlakatlarida auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish, auditorlik faoliyatini nazorat qiluvchi organlar, ichki audit institutlari, xalqaro professional assotsiatsiyalar faoliyati takomillashib, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan auditorlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Masalan, Sertifikatlangan jamoat buxgalterlari assotsiatsiyasi (The Chartered Association of Certified Accountants – ACCA) 179 dan ortiq davlatlarda 782 mingta¹, Amerika sertifikatlangan jamoat buxgalterlari instituti (American Institute of Certified Public Accountants – AICPA) 145 dan ortiq davlatlarda 475 mingta², Xalqaro ichki auditorlar instituti (The Institute of Internal Auditors – IIA) 152 dan ortiq davlatlarning auditorlik faoliyatini tartibga solish jarayonida faol ishtirok etuvchi jamoatchilik tashkilotlari, shu bilan birga, ichki audit sohasida band bo'lgan 230 mingdan ortiq a'zoni birlashtiradi³. Shunga ko'ra, jahonda auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish va ularni takomillashtirish o'zining dolzarb ahamiyatini namoyon etmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar jarayonida iqtisodiyotning barcha sohalari singari, auditorlik faoliyatiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan, auditorlik faoliyati va unga daxldor normativ-huquqiy hujjatlar tizimi izchil takomillashtirib borilmoqda. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi – auditorlik sohasida yaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning xalqaro tajriba va amaliyot talablariga mos kelishini ta'minlashdan iboratdir.

Auditorlik tekshiruv jarayonlari sifatini oshirish maqsadida, auditorlik tashkilotlariga nisbatan tashqi sifat nazoratini o'tkazish shartlari va tartibini auditorlik tashkiloti tomonidan oxirgi ikki moliyaviy hisobot davrida majburiy auditorlik

¹ <https://www.regulated-professions.service.gov.uk/professions/chartered-certified-accountant>

² <https://www.aicpa-cima.com/>

³ <https://www.theiia.org/en/membership/us/become-a-member/>

tekshiruvi amalga oshirilgan holatlarda tatbiq etish talabi kiritilgan. Ushbu taklif O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “Auditorlik tashkilotining ishi sifatini tashqi nazoratdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomning 2-bandida [O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 28.09.2022 yildagi 538-son] o‘z ifodasini topgan (O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2023-yil 12-apreldagi 30-02-35/23-05-sonli ma‘lumotnomasiga muvofiq).

Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda auditorlar respublika jamoat birlashmalari hamkorligida, oxirgi ikki moliyaviy hisobot davrida majburiy auditorlik tekshiruvi o‘tkazgan auditorlik tashkilotlari faoliyatiga nisbatan tashqi sifat nazorati o‘tkazilishi yo‘lga qo‘yildi. Bu esa, o‘z navbatida, auditorlik tashkilotlari ish jarayonlari va ularning xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Auditorlik tekshiruvining asosiy maqsadi – buxgalteriya hisobotlarining to‘g‘riligi va ishonchliligini tekshirish orqali korporativ boshqaruvni yaxshilash hamda shaffoflikni ta‘minlashdan iboratdir. O‘zbekistonda auditorlik faoliyati mustaqil moliyaviy nazorat vositasi sifatida kengayib, davlat va mulkdor manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu kengayish moliyaviy shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashishda hal qiluvchi omil sifatida e‘tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda auditorlik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o‘rganish natijalariga ko‘ra, uning me‘yoriy-huquqiy tartibga solish tizimi quyidagi to‘rt asosiy bosqichga bo‘lish mumkin.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda auditorlik faoliyatiga oid bir nechta me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu esa, auditorlik faoliyatini takomillashtirish, auditorlik tekshiruvlarini auditning xalqaro standartlari asosida olib borish, audit ishi sifatini oshirishga katta hissa qo‘shmoqda.

O‘zbekistonda auditorlik faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlarning tavsiflanishi.

Bosqichlar	Davrlar	Normativ-huquqiy hujjatlar nomi
1-bosqich	1991-1992 yillar	1990-yillarning boshidan 1993-yilgacha, ya’ni 1992-yil 9-dekabrda

		“Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinguniga qadar
2- bosqich	1993-2000 yillar	<p>Auditorlik faoliyati milliy standartlari (AFMS) ishlab chiqila boshlandi. 2000-yil 26-mayda “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun yangi tahrirda qabul qilindi.</p> <p>2000-yil 20-sentyabrda Vazirlar Mahkamasining 365-son “Auditorlik faoliyatini takomillashtirish va auditorlik tekshiruvlarining ahamiyatini oshirish to‘g‘risida”gi qarori va h.k.</p>
3- bosqich	2001-2016 yillar	<p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 4-apreldagi PQ-615-son “Auditorlik tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish va ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati uchun ularning javobgarligini oshirish to‘g‘risida”gi qarori;</p> <p>2007-yil 17-sentyabrdagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqidagi” Qonun.</p>

<p>4- bosqich</p>	<p>2017 yildan hozirgi davgacha</p>	<p>O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-son Qonuni;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3946-son Qarori;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-avgustdagi “Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5210-son Qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-martdagi “Auditorlik faoliyatini lisenziyalash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 218-son qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 5-maydagi “Ichki audit xizmati xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 280-son qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 171-son qarori;</p>
-----------------------	---	--

		<p>Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-apreldagi “Auditorlik tashkilotini auditorlik tashkilotlarining reyestriga kiritish bo‘yicha davlat xizmatlarini ko‘rsatishning ma‘muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 387-son qarori;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2021-yil 29-sentabrdagi “Auditorning malaka sertifikatini malaka imtihonini topshirmasdan berish va muddatini uzaytirish uchun asos bo‘ladigan buxgalterlarning xalqaro sertifikatlari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 3321-son buyrug‘i;</p> <p>Auditning xalqaro standartlari.</p>
--	--	--

Ushbu jadvalda auditorlik faoliyatini tartibga solish pog‘onalari bo‘lishda yuqorida keltirilgan manbalar va chet el tajribasi asosida guruhlash tartibi ishlab chiqildi va bunda ularning huquqiy asosiga e‘tibor qaratildi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga auditorlik faoliyatini amalga oshirish taqiqlanadi. Buning asosiy sababi – auditorlik faoliyatining eng muhim tamoyillaridan biri bo‘lgan mustaqillik va xolislikning ta‘minlanishi zarurligidir. Agar ushbu organlar o‘zlari boshqaradigan yoki nazorat qiladigan subyektlarga audit o‘tkazsa, bu holat auditorlik faoliyatining mustaqilligiga putur yetkazadi. Natijada, audit xulosalari xolis va ishonchli bo‘lishi shubha ostida qoladi.

Auditor auditorlik tekshiruvini sifatsiz o‘tkazganligi, tijorat sirini oshkor etganligi yoki boshqa noqonuniy xatti-harakatlari natijasida auditorlik tashkilotiga zarar yetkazgan taqdirda, u qonun hujjatlariga muvofiq ushbu tashkilot oldida moddiy va huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Auditorlik tashkilotlari o'z faoliyatini amalga oshirishda mustaqil bo'lib, hech qanday tashqi bosim yoki aralashuvsiz harakat qilish huquqiga egadirlar.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda boshqa davlat va xo'jalik boshqaruv organlari tomonidan auditorlik tashkilotlarini tuzishga yo'l qo'yilmaydi.

Auditorlik tashkilotlari ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati ko'rinishidan tashqari, amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan istalgan tashkiliy-huquqiy shaklda tashkil etilishi mumkin. Bunda ular quyidagi majburiy shartlarga rioya qilgan holda faoliyat yuritishlari lozim:

- auditorlik tashkiloti ustavi kapitalining kamida 51 foizi bir yoki bir necha auditorga tegishli bo'lishi kerak (chet el auditorlik tashkilotining filiali yoki sho'ba korxonasi tuzilgan hollar bundan mustasno);

- auditorlik tashkilotining shtat birligi kamida ikkita auditordan iborat bo'lishi kerak;

- auditorlik tashkilotining rahbari faqat auditor bo'lishi kerak;

- auditor tashkilotining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan ustav kapitali mavjud bo'lishi kerak.

Bulardan tashqari auditorlik tashkiloti zaruratdan kelib chiqib tekshiruvda ishtirok etishga boshqa auditorlar va mutaxassislarni ham belgilangan tartibda jalb etish huquqiga ega.

Auditorlik tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Ma'lumki, auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish borasida olib borilgan ko'plab tadqiqotlar moliyaviy hisobotlarning ayrim jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish bosqichlari to'liq va atroflicha yoritilmagan. Bizning qarashimizcha, auditorlik tekshiruvlarini samarali tashkil etish uchun uning bosqichlari, bajariladigan amallar ketma-ketligi hamda sifat nazorati asosida takomillashtirish muhimdir.

Auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish bosqichlari

1-bosqich Auditorlik tekshiruvini o'tkazishning dastlabki bosqichi	2-bosqich Auditorlik tekshiruvini rejalashtirish	3-bosqich Ichki nazorat tizimini baholash	4-bosqich Moliyaviy hisobotlar ni tekshirish	5-bosqich Auditorlik tekshiruvini yakunlash	6-bosqich Auditorlik tekshiruvini sifat nazoratida n o'tkazish
Tijorat taklifi	Mijoz biznesini bilan tanishib chiqish	Nazorat muhitini baholash	Audit amallarini bajarish va dalillarni to'plash	Tekshiruv natijalarini hujjatlash tirish	Auditorlik tashkilot larining ichki sifat nazorati
Shartnoma tuzish	Muhimlik darajasini aniqlash	Nazorat amallari- ning bajarilishi ni baholash	Tekshirish jarayonida ichki audit ishidan foydalanish	Tekshiruv natijalari bo'yicha auditorlik hisobotini tuzish	Nazorat qiluvchi organlar ning tashqi sifat nazorati
	Auditorlik riskini aniqlash	Ichki nazorat bo'yicha	Moliyaviy hisobot	Tekshiruv natijalari bo'yicha	

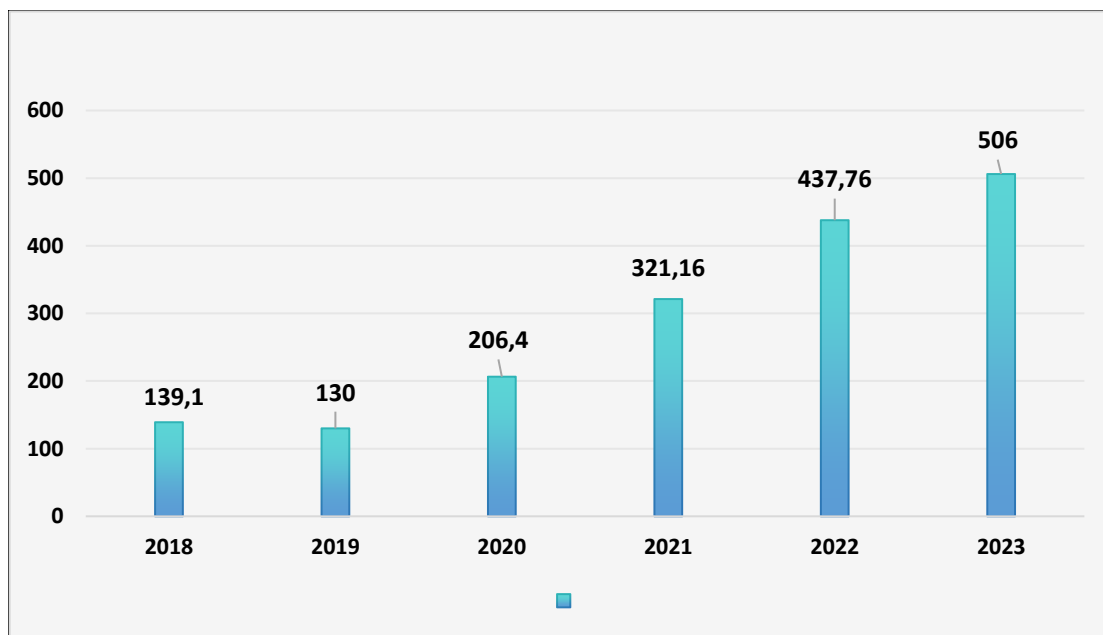
		testlarini amalga oshirish	elementlari ni testdan o'tkazish va qo'shimcha tekshirish	auditorlik xulosasini tuzish	
	Audit tekshiruvini ng rejasini ishlab chiqish				

Yuqoridagi ma'lumotlarga ko'ra, taklif etilayotgan auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish 6 bosqichdan iborat: 1) auditorlik tekshiruvini o'tkazishning dastlabki bosqichi; 2) auditorlik tekshiruvini rejalashtirish; 3) ichki nazorat tizimini baholash; 4) moliyaviy hisobotlarni tekshirish; 5) auditorlik tekshiruvini yakunlash; 6) sifat nazoratidan o'tkazish. Ushbu bosqichlar orqali korxonaning auditorlik tekshiruvini tashkil etish amalga oshiriladi va rejaga asosan dalillar to'planib korxonaning holatiga baho beriladi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda mahalliy va xalqaro auditorlik tashkilotlari, shuningdek, xorijiy auditorlik tashkilotlari bilan hamkorlikda tashkil etilgan auditorlik tashkilotlari faoliyat olib bormoqda. 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, mamlakatimizda 138 ta auditorlik tashkilotlari va 1003 ta auditorlar faoliyat olib borgan. Bu albatta auditorlik faoliyatining yurtimizda keng rivojlanayotgani va xorij tajribalaridan yetarli darajada foydalanayotganimizni anglatadi.

“Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”⁴gi Qonunga muvofiq, auditorlik tashkilotlari majburiy va tashabbus tarzidagi auditorlik tekshiruvlari hamda ushbu qonunchilikda belgilab qo‘yilgan boshqa turdosh xizmatlar ko‘rsatish huquqiga ega.

Ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi – jami, mlrd so‘m⁵.

Ushbu rasmdagi ma‘lumotlardan shuni ko‘rish mumkinki, auditorlik tashkilotlari tomonidan 2018-yilda 139,10 mlrd, 2019 – 130,0 mlrd, 2020 – 206,4 mlrd, 2021 – 321,1 mlrd, 2022 – 437,76 mlrd, 2023 – 506 mlrd so‘m miqdorida xizmatlar ko‘rsatilgan. Shuningdek, 2018-2023-yillar oralig‘ida auditorlik tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmining turli ko‘rsatkichlari bo‘yicha taqsimlanishi keltirib o‘tilgan. Albatta bu ko‘rsatkich yildan yilga oshib bormoqda.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekistonda auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishni takomillashtirish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqotda auditorlik tekshiruviga oid normativ-huquqiy hujjatlar, iqtisodchi olimlarning fikrlari va xalqaro tajribani o‘rganish asosida “Auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish” tushunchasiga mualliflik ta‘rifi berilgan. Bu ta‘rif

⁴ O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O‘RQ-677-son

⁵ SATTOROV ALISHER XASAN O‘G‘LI AUDITORLIK TEKSHIRUVLARINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)dissertatsiyasi AVTOREFERATI.Fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi mavzusi Oliy attestatsiya komissiyasida B2022.4.DSc/Iqt434 raqam bilan ro‘yxatga olingan.

orqali auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishga oid tushunchaning iqtisodiy mohiyatini ifodalashning nazariy-uslubiy asoslari yoritib berildi.

Auditorlik tashkilotlari tomonidan auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishda auditning xalqaro standartlari asosida amalga oshirish va o'tkazish jarayonida audit rejasi va dasturining yangi shakli amaliyotga joriy etilishi auditorlar uchun auditorlik tekshiruvlarini rejali, puxta va tartibli o'tkazishlari uchun xizmat qildi.

Audit rejasi va dasturini takomillashtirish tekshiruv jarayonini tizimlashtirish, unda ishtirok etayotgan auditorlar ish unumdorligini oshirish imkonini yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son
2. SATTOROV ALISHER XASAN O'G'LI AUDITORLIK TEKSHIRUVLARINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)dissertatsiyasi.
3. AVTOREFERATI.Fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi mavzusi Oliy attestatsiya komissiyasida B2022.4.DSc/Iqt434 raqam bilan ro'yxatga olingan.
4. <https://www.regulated-professions.service.gov.uk/professions/chartered-certified-accountant>
5. <https://www.aicpa-cima.com/>
6. <https://www.theiia.org/en/membership/us/become-a-member/>